

BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, Mu'cem, I, 673; Kehhâle, Mu'ce-mû'l-mu'ellifin, Dimaşk 1376-80/1957-61 — Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi't-türâsî'l-Arabî), V, 246; Karatay, İÜ-Arapça Basmalar, s. 201; Ahmed Atıyyetullah, el-Kâmûsü'l-İslâmî, Kahire 1383/1963, I, 570-571; Enver el-Cündî, Abdülazîz Şavîş, Kahire 1965; Ö. Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul 1974, II, 777-778; Ziriklî, el-A'âm (nşr. Zühayr Fethullah), Beyrut 1984, IV, 17; Ömer Rıza Doğrul, "Abdülaziz Çavîş", İTA, II, 365-371.

MUHAMMED EROĞLU

ABDÜLAZİZ ed-DEBBÂĞ

(عبدالعزیز الدباغ)

Abdülazîz b. Mes'ûd b. Ahmed
ed-Debbâğ el-Hasenî el-Bekrî
(ö. 1132/1720)

Hızırıyye tarikatının kurucusu olarak
kabul edilen Faslı mutasavvîf.

1090'da (1679) Fas'ta doğdu. Görüş ve düşüncelerinin nakledildiği *el-İbrîz* adlı eserde devrinin gavs*ı olarak tanıtılmasına rağmen hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklar ona nisbet edilen bu eseri zikretmekle yetinirler. Kendisiyle Receb 1125'te (1713) tanıştığını, şeyhinin o sıralarda otuz beş yaşında olduğunu söyleyen müridi ve *el-İbrîz*'in derleyicisi Ahmed b. Mübârek (ö. 1156/1743), onu eşi bulunmayan tassarruf sahibi bir velî olarak anmasına, Allah, Kur'an, kâinat ve insan hakkında söylediği her sözü mutlaka kabul edilmesi gereken ilâhî bir sır gibi göstermeye çalışmasına karşılık, hayatının ana çizgileri konusunda doyurucu bilgi vermez. Meselâ, adı geçen eserde şeyhinin henüz kırk bir yaşını tamamlamadan öldüğünü birkaç defa tekrarlmasına rağmen ölüm tarihi ve sebebinden hiç bahsetmez. Bununla beraber bizzat Debbâğ, *el-İbrîz*'de kendisinin Hz. Peygamber'in rüyadaki emirleri üzerine gerçekleşen bir evliliğin meyvesi olduğunu söyler ve büyük bir velî olacağını doğumundan çok önce haber verildiğine dikkat çeker; Hz. Hasan soyundan olduğunu, âlim ve tasavvufa ilgi duyan bir ailenin ikinci çocuğu olarak 1679'da dünyaya geldiğini, 1699'da annesini kaybedince babasının ikinci defa evlendiğini anlatır. Ayrıca soyunun ve tarikat silsilesinin Hz. Ebû Bekir'e dayandığını, dolayısıyla Sünnî ve Sıddîkî olduğunu, onun sırlarının vârisi bulunduğunu belirtir. İlk şeyhi Hızır'ın yanı sıra on Sıddîkî şeyhten feyz aldığını, annesini kaybettiği yıl, daha sonra evleneceği kadı-

nın ve ondan doğacak iki oğlu ile kızının kendisine açık bir şekilde gösterildiklerini ve her şeyin gördüğü gibi gerçekleştiğini ifade eder.

Ahmed b. Mübârek'in, onun hem "ümî" bir zat olduğunu sık sık tekrarlaması, hem de bütün âlemlere, dillere, geçmişe, içinde yaşanılan zamana ve geleceğe ait bilmediği ve bilemeyeceği hiçbir şeyin bulunmadığını ilâve etmesi, gerçeği ifadeden çok, onu tam anlamıyla bir "insân-ı kâmil" olarak takdim etme gayretiyle açıklanabilir. Çünkü *el-İbrîz*'in muhtevsından Abdülazîz ed-Debbâğ'ın hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm ilimlerini iyi bildiği, mükemmel bir tassavvuf kültürüne sahip bulunduğu, Bâyezîd-i Bistâmî, Hallâc, Hakîm-i Tirmîzî, Gazzâlî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârîz ve benzerlerinin nübüvvet, velâyet, keşf* ve varlık hakkındaki görüşlerini okuduğu anlaşılmaktadır.

Zâhir ilmini öğrenmeyen bir velîye "büyük feth'in (keşf*) vâkı olmayacağını, zâhir ve bâtin ilmini bilmeyen ve her iki ilimde kâmil olmayanların müşridlik yapamayacaklarını söyleyen Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre kâmil ilim, Allah'ın ihsan ettiği ledün ilmidir. Duyularla elde edilen ilim, bu ilmin yanında bir hayal gibidir. Bâtınî ilim güneşe, zâhirî ilim ise bir fenere benzer; insan gece fenere muhtaç olduğu gibi bâtinî ilim de zâhirî ilme muhtaçtır.

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre peygamberler devamlı Hakk'ı müşahade halinde bulundukları ve uyurken dahi müşahedeleri kesilmediği için, kendilerinden asla günah sâdir olmaz. Tıpkı peygamberler gibi keşfe mazhar olan kâmil velîler de her an Allah'ı müşahade ile meşguldürler; kalpleri ve düşünceleri Allah'tan başka her şeyden (mâsivâ*) ilgiyi kesmiştir. Peygamberler küçük yaştan itibaren, velîler ise keşften sonra mâsumdurlar. Peygamberler gibi velîlere de melek iner; emir ve nehiy getirir. Onlar hiçbir mezhebe bağlı değildirler. Her vakit aynı anda ve aynı kuvvette ruhlarıyla Allah'ı, zatlarıyla da Resûlullah'ı müşahade ederler. Allah kâinatı kâmil velîler yani gavs ve kutublar vasıtasıyla tassarrufta bulunur. Çünkü onlar Hakk'ın "mazhar"larıdır. Allah, gaybın kapısını Hz. Muhammed'e açtığı gibi ümmetindeki gerçek velîlere de açmıştır. Ancak onları Allah ve Resûl ile mukayese etmemek gerekir.

Abdülazîz ed-Debbâğ şeyh-mürîd münasebetlerini de ele alır ve şeyhin ge-

rekliliği üzerinde önemle durur. Mürîd için büyük günahların en büyüğü, bir saat, hatta bir an için şeyhini hatırlamamasıdır. Fakat kulun sevgisinden ziyade Allah'ın kulunu sevmesi mühim olduğu gibi, mürîdin sevgisinden çok şeyhin sevgisi önemlidir. Mürîd, Resûlullah devrinde bulunmuş olsaydı ona nasıl itaat etmesi ve bağlanması gereken idiyse şeyhine de öyle itaat ve itimat etmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüsselâm b. Tayyib el-Kâdirî, *ed-Dürrü's-senî fî ba'zî men bi-Fâs min ehli'n-nesebi'l-Hasenî*, Fas 1303; Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî, *el-İbrîz*, II, Kahire 1278; a.e. (nşr. Muhammed Adnan), Dimaşk 1984; Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî li-ehli'l-karnî'l-hâdî 'aşere ve's-sânî* (nşr. Ahmed Tefvîk—Muhammed Hiccî), Rabat 1407/1986, III, 245-246; Louis Rinn, *Marabouts et Khouan*, Alger 1884, s. 43, 399-402; Brockelmann, *GAL*, II, 614; *Suppl.*, II, 704; Yûsuf en-Nebhânî, *Câmi'u kerâmâtî'l-evliya'* (nşr. İbrâhîm Atve İvad), Kahire 1381/1962, II, 173-194; Ziriklî, *el-A'âm* (nşr. Zühayr Fethullah), IV, 28.

(DİA)

ABDÜLAZİZ ed-DİHLEVÎ

(عبدالعزیز الدهلوی)

Abdülazîz b. Ahmed b. Abdîrahîm
el-Ömerî el-Fârûkî ed-Dihlevî
(ö. 1239/1824)

Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'nin oğlu,
Sîracü'l-Hind unvanıyla tanınan
müfessir ve muhaddis.

Delhi'de doğdu (1159/1746). Hindistan'ın meşhûr hadis ve kelâm âlimi, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının şeyhi olan babasının Hint müslümanları arasındaki üstün mevkie sebebiyle iyi bir tahsil gördü. Daha çocuk denecek yaşta iken Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyerek tecvid ve kıraat öğrendi. On bir yaşına geldiği sıralarda, babası tarafından görevlendirilen iki hocanın yanında eğitim gördü. Başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere *el-Muvatta'*, *Mişkâtü'l-Meşâbih*, *Şemâ'ilü'l-Tirmizî* gibi eserleri ya bizzat babasına okudu veya babasının huzurunda okunurken dinledi; sonra da ondan bu kitapların rivayet iznini aldı. Henüz on altı yaşında iken tefsir, hadis, fıkıh, usul, akaid, kelâm, mantık, cebir, geometri, astronomi, tarih ve coğrafya gibi ilimler alanındaki geniş bilgisiyle herkesin dikkatini çekti. 1762 yılında babasının ölümü üzerine, dedesinin adını taşıyan Rahîmiyye Medresesi'nde babasının yerine ders okutmaya

başladı. Bir yandan eser yazıyor, diğer yandan davet ve irşad görevlerini yürütecek müridler ve öğrenciler yetiştiriyordu. Fakat yirmi beş yaşına girdiği zaman birbiri arkasından gelen başta körlük, cüzzam ve alaca hastalığı olmak üzere birçok hastalıkla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu yüzden medresedeki derslerini başkalarına devretti; fakat kitap yazmayı, salı ve cuma günleri vaaz edip fetva vermeyi hayatının son günlerine kadar aralıksız sürdürdü. 1824 yılında hastalığı ağırlaşınca nakit parasını vârisleri arasında paylaştırdı; giydiği elbiseden kefen yapılmasını vasiyet etti. Bir müddet sonra da vefat etti ve Delhi'de babasının yanına gömüldü.

Abdülazîz ed-Dihlevî ince uzun boylu, esmer, iri gözlü, gür sakallı olup atıcılık, binicilik, hüsnühât ve müsikî sahalarında da maharet sahibi idi. Onun, İngiliz idaresindeki Hindistan'ın bir "kâfir ülkesi" olduğu noktasında yoğunlaşan görüşleri, müslümanların İngiliz idaresine karşı direnmelerinde önemli rol oynamış, ancak İngilizler'in ilim ve teknikinden faydalanılmasını da tavsiye etmiştir. Ayrıca müslümanların, gayri meşru olmamak şartıyla, İngiliz sivil idaresinden iş almalarının veya onlarla beraber çalışmalarının mahzurlu olmadığına dair fetva vermiştir. Onun cesur, serbest ve mâkul fikirleri Hindistan müslümanları üzerinde derin tesirler icra etmiş ve onları peşinden sürüklemiştir. Ona göre, İslâm âleminde görülen kötülüklerin başlıca sebebi, müslümanların İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an'dan ve Sünnet'ten uzaklaşmalarıdır. Müslümanlar Kur'an ve Sünnet'e döndükleri ve İslâm'dan olmayan bütün bid'atları terkettikleri zaman gerçek kurtuluş yolunu bulmuş olacaklardır.

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin elli kadar eserinin belli başlıları şunlardır:

1. *Tefsîru Fethî'l- 'Azîz*. Fâtiha ve Bakara sûreleri ile Tebâreke ve Amme cüzlerinin Farsça tefsiri olan bu hacimli eserin büyük bir kısmı Hint ihtilâlinde kaybolmuştur. Bugün sadece iki cildi elde bulunan kitap Kalküta'da basılmıştır (1248-1249). 2. *Tuhfe-i İsnâ 'Aşeriyye* (Leknev 1255, 1295). On iki imama bağlı Şîa inancını tenkit etmek için yazılan ve Hindistan Sünnî müslümanlarının Şîa'ya karşı en sert tepkisi olarak bilinen bu Farsça eser, Şîiler ile Sünnîler arasında şiddetli tartışmalara yol açmış ve Şîi müellifler, Şah Abdülazîz'e cevap olmak

üzere muhtelif kitaplar kaleme almışlardır. Gulâm Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer, *Tuhfe*'yi Arapça'ya çevirmiş, Mahmud Şükrî el-Âlûsî de onu *el-Minhâtü'l-ilâhiyye telhîşu tercemeti't-Tuhfeti'l-isnâ 'aşeriyye* adıyla ihtisar etmiştir. Eseri Muhibbuddin el-Hatîb, bir mukaddime ve bazı dip notları ilâvesiyle 1953'te Kahire'de neşretmiştir. 3. *Bustânü'l-muhaddişîn* (Delhi 1876, 1898). Hadis kitapları bibliyografyası mahiyetinde olan bu tamamlanmamış Farsça eserde müelliflerin biyografilerine de yer verilmiştir. Kitap Ali Osman Koçkuzu tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilmiştir (Ankara 1986). 4. *Ucdle-i Nâfi'a* (Delhi 1312, 1348). Hadis usulüne dair Farsça bir eserdir. 5. *Sırrü's-şehâdeteyn* (Delhi 1261). Kerbelâ şehidleri hakkındaki bu eseri, müellifin talebelerinden Selâmetullah Farsça olarak şerhetmiştir (Leknev 1882). 6. *'Azîzü'l-ıktibâs fi fezâ'ili ahyârî'n-nâs*. Hulefâ-yi Râşidîn'in faziletlerine dair hadisleri toplayan bu eser Farsça ve Urduca tercümeleriyle birlikte neşredilmiştir (Delhi 1322/1904). 7. *Mîzânü'l-'akâ'id* (Delhi 1321). Akaide dair Arapça bir eserdir. 8. *Fetâvâ-yı 'Azîzî* (Delhi 1311-1314; Haydarâbâd 1313; Delhi 1341). İki cilt olan bu Farsça eser, Dihlevî'nin fetvalarını ihtiva etmektedir.

Ayrıca mantığa, hikmete, rüya tâbirine ve çeşitli konulara dair birçok risâlesi vardır (bk. *Nüzhetü'l-havââtir*, VII, 273-274).

BİBLİYOGRAFYA:

Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havââtir*, VII, 268-276; Muhammad Ishaq, *India's Contribution to the Study of Hadith Literature*, Dacca 1976, s. 179-181; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Fas 1347 — Beyrut 1402/1982, II, 874-875; Yûnus es-Sâmerîrâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab ft şibhi'l-kârreti'l-Hindiyye*, Bağdad 1986, s. 619-620; Sh. Inayatullah, "Abd al-'Azîz Dehlevî", *El²* (Fr.), I, 60-61; Gulâm Resûl Mehr, "Şâh 'Abdül 'azîz Muḥaddiş ed-Dihlevî", *ÜDMİ*, XI, 634-637; Azduddin Khan, "Abd al-'Azîz Dehlevî", *Elr*, I, 99-101.

TALÂT KOÇYİĞİT

ABDÜLAZİZ b. EBÜ REVVÂD

(عبدالعزیز بن ابی رواد)

(ö. 159/776)

İlk devir sûfilerinden.

Aslen Horasanlı ve muhtemelen Türk olduğu rivayet edilir. Ezd kabilesi reislerinden Mugîre b. Mühelleb'in mev-lâ'sıdır. Ebü Revvâd künyesiyle anılan

babasının asıl adı Meymûn (Eymen) b. Bedr'dir. Mekke'de yaşadı ve orada öldü.

Abdülazîz'in hayatı ve dinî şahsiyeti hakkındaki bilgiler son derece sınırlıdır. Kaynaklarda Mürce'den olduğunu bildiren çeşitli rivayetlerle bir hadis râvisi olarak cerh ve ta'dil'ini konu alan ifadeler geniş bir yer tutar. Fikrî yapısı hakkında ipucu olabilecek kendi sözleri de fazla değildir. Tâbi'nin büyüklerinden ve önceki ümmet ve devirler hakkında naklettiği birtakım haberler, bazı muhaddislerin onu şiddetle tenkit etmelerine sebep olmuştur. Hadis usulü ölçülerine uymayan bu rivayetleri tasavvufî anlayışa uygun gördüğü ve muhtevayı benimsediği için nakletmiş olmalıdır. Bu haberlerde bazı tasavvufî konuların ağırlık noktası olarak alındığı, ibadetlerde ve haramlarda titiz, daima hüzün dolu, korkan ve ağlayan zâhid temasının işlendiği görülmektedir.

Ondan nakledilen sözler ve dinî hayatı hakkındaki değerlendirmeler, söz konusu haberlerdeki muhteva ile birlikte ele alındığında, Abdülazîz b. Ebü Revvâd'ın zühhd devri tasavvufunun seçkin bir temsilcisi olduğu anlaşılar. Hatırını soran birine cevap olarak, günahlar içinde yüzdüğünü, ömrü de hızla akıp geçtiği halde ölümden ve sonraki hayattan gaffet içinde olduğunu söyleyerek ağladığı rivayet edilir. Abdülazîz'in bu cevabıyla zühhd hareketini doğuran ve geliştiren fikrî disipline işaret ettiği görülmektedir. En faziletli ibadetin ne olduğunu soranlara cevap olarak, gece gündüz daima hüzün içinde olmak gerektiğini söylemiştir. Bu klasik zühhd te-lakkisi yanında Abdülazîz'in asıl önemli özelliği sabır, rıza ve şükür kavramlarının onun mânevî yaşantısının eksenini teşkil etmesidir. Rivayete göre, gözleri kör olmuş ve bunu yirmi yıl kimseye farketmemiştir. Durum anlaşıldıca rıza ve Allah'a teslimiyet düşüncesinin bunu açıklamasına engel olduğunu söylemiştir. Onun bu düşüncesi sonraki sû-filerce tasavvufun tariflerinden biri haline getirilmiştir: "Tasavvuf ilâhî lutufları bir bir saymak ve ayıpları gizlemektir." Yine o, sabır ve rızaya aykırı bir davranış olarak yorumladığı için kırk yıl boyunca başını kaldırıp gözlerini semaya çevirmemiştir.

Zehebî, Abdülazîz'i tanıtırken çevresinde bir "uhuvvet topluluğu" olduğunu haber verir (bk. *A'lâmü'n-nübela'*, VII, 184-186). Hadis âlimi Şuayb b. Harb de Abdülazîz'in beş yüz meclisine katıldığı